

Journal of Iranian Studies
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 19, No. 37, Summer 2020

**The Image of Imam Ali (AS) in the Historiography
of the Safavid Era***

Saeed Najafinejad¹

1. Introduction

In addition to creating political developments, the emergence of the Safavids brought about many cultural changes in Iran. One of these changes was in historiography, which created changes not only in the appearance, but also in the content, and changed the way historians recorded the events. The promotion of the Twelver Shi'ism was one of the most important issues that the Safavid historians focused on in their works. Meanwhile, in the historiography of this age, the character of Amir al-Mu'minin Ali (AS) as an individual who was a common role model for the Shiites and Sufis has been taken into account from different aspects.

After Safavids swept into power in Iran, a special unity among Iranians was formed to consolidate Shiism, and the attention paid to the Ahlul-Beit (PBUH) and, specifically, Imam Ali (AS) in the literary and artistic works of this period, was even beyond what was expected

---

*Date received: 17/12/2018

Date accepted: 07/10/2019

Email:

s.nagafinezhad@gmail.com

1. Ph.D. in Islamic History, Najafabad Azad University, Research Expert at the Research Institute of History and Lifestyle of Ahlul Bayt (AS), Iran.

at the beginning of this dynasty. The historians of the Safavid era were considered elites who played a significant role in introducing the image of Amir al-Mu'minin (AS) as the hidden aid for Safavids in their extraordinary political, social achievements..

2.Methodology

In this research, we will try to investigate the reasons why the historians of the Safavid era wrote so much about the various dimensions of Imam Ali's (AS) character, and tried to depict the general image Amir al-Mu'minin (AS) in the historiography of the Safavid era logically and without any Shia sentiments. This research deals with the above-mentioned issues through utilizing a descriptive-analytic method. This research is based on the evidence extracted from the historical resources of the Safavid era and analyses have been presented along with the various topics discussed in this paper. Even in some cases, through a comparative outlook, a certain issue which has been addressed by two historians is compared and by doing so we have avoided being biased and try to pay special attention to the real truth.

3.Discussion

The introduction of the status of Imam Ali (AS) to the Safavid authorities and the general public was one of the most important objectives that the historians of the Safavid era sought to institutionalize by narrating stories about Amir al-Mu'minin (AS) in the community. The introduction of Amirul-Mu'minin (AS) ,as the first role model of the Shia was accompanied by many praises regarding the character of Imam Ali (AS).

Most of the historians of the Safavid period, who recorded the events of the Safavid government's sweeping to power, referred to the great event of declaring Shiism as the official religion in the Tabriz

Mosque, and specifically mentioned the reciting of the statement: "Ashhad Ana Aliun Valiol Lah" after many years. Uttering this statement was forbidden during the ruling of Sunni officials in Iran but the historians reported this event in their writings proudly.

Also, historians of this period have recorded the stories related to the status of Amir al-Mu'minin (AS) in the eyes of Safavid kings which shows the respect they had for Amir al-Mu'minin (AS). The response of Shah Ismail to the sarcastic statement of Shibak Khan Uzbek, clearly shows his attitude regarding Amir al-Mu'minin (AS), and this event was recorded by one of the Safavid writers. In a sarcastic letter to Shah Isma'il, Shibak Khan Uzbek wrote: " Ismail Mirza must know that we wish to go on pilgrimage to Mecca. Please make sure that all the broken bridges in our way are repaired. We are not interested in seizing the destroyed land of Iraq so we will not rest until we have captured Mecca and Medina .

On the back of the letter, Shah Isma'il wrote: Anyone who does not serve our Imam (Ali) will have nothing even if he has 100 Mecca and Medina "(unknown author, 1984, 259).

Also, the history of the Safavid era is full of writings about dreaming. A significant number of these dreams was about saying Amir al-Mu'minin (AS) and receiving guidelines on how to make decisions in difficult situations. In most cases, the dreams were related to Shah Isma'il and Shah Tahmasb, in which, intentionally or unintentionally, these kings are introduced as superhuman. These dreams were retold by Shah Isma'il and Shah Tahmasb, which strengthened the devotion and belief of the disciples of the Safavids towards them.

Part of the material written by the historians of the Safavid period regarding Amir al-Mu'minin (AS) in their books relates directly or indirectly to the discussion of relating the Safavids to the family of the

Ahlul well-Bayt (PBUH). By doing this, they have confirmed the Safavids' nobility, either unwillingly or unwillingly.

Among the other effects mentioned in the history of the Safavid era about Amir al-Mu'minin (AS) are the issues raised about Imam Ali's holy shrine. These reports mainly speak of the pilgrimage of this holy place by the Safavid kings, the burial of the main figures of this period in the holy shrine and the news about the construction work of the holy shrine.

Supplicating to the infallible Imams (AS) and asking help from them was one of the most common issues in the Safavid era, which, has not been ignored by the historians of this era and has been pointed out on several occasions. Safavid kings did most of these supplications and there are also stories of supplications of others. Of all the Imams (AS), Imam Ali (AS) was the main focus of such writings, and the second Imam was the center of attention was Imam Reza (AS) to whom people referred for help in the history of the Safavid period.

4. Conclusion

The historians of the Safavid period have been the most effective individuals to introduce the Safavids' intentions and religious beliefs. In their writings, these historians, who, like the Safavids themselves, followed Twelver Shiism, supported the Safavid dynasty and advocated their actions in expanding Shiism in various ways.

In the Safavid period, historians wrote about Ahlul Beit (peace be upon him) and, in particular, Imam Ali (AS), without creating a new style compared to their predecessors, they took advantage of the previous writing styles but gave them a religious fragrance, and focused on spreading Shiite culture.

Historians of the Safavid period made great attempts to clarify the position of Amir al-Mu'minin (AS) in their works. They did so by

focusing on the name of Imam Ali (PBUH) in an effort to explain the status of Imam Ali by narrating the dreams and vision, supplications, asking for help from the Imams and introducing the family of Safavid as the descendants of Imam Ali (AS) and spreading news about the holy shrine of Imam Ali.

Considering the popularity of Imam Ali (AS) as a moral role model that was the link between Shiism and Sufism, the historians expressed the connection the Safavids had with the shining example of courage and spirituality, which could have turned the situation in favor of Safavids at the beginning of the ruling. The highest number of spiritual stories regarding Imam Ali in the historiography of Safavid era was related to Shah Ismail and Shah Tahmasb, and but later when Shia jurists took on the religious leadership and fought against Sufism, which had developed from the beginning of Shah Ismail's ruling and reached its highest point during Shah Tahmasb's ruling, rationality and pragmatism in religion took the place of dreaming and focusing on supernatural elements..

Key words: Amir al-Mo'menin Ali (AS), Historiography, Safavieh, Historians.

References [In Persian]:

- Afoshete'I Natanzi, M. (1995). Naqaveh al-asar fi zekr al-khiyar (Vol. 2). (E. ESharghi, Rev.). Tehran: Scientific and Cultural Company publication.
- Amini Heravi, A_ (2004). The king's conquest (M. Nasiri, Rev.). Tehran: Cultural Heritage Society.
- Anonymous (1984). Alam Araye Safavi (2nd ed.). (Y. Shokri, Rev.). Tehran: Etela't Publishing House.
- Anonymous, (1991). Alam Araye Tahmaseb (I. Afshar, Rev.). World Book Publishing.

- Aram, M. (2007). The thought of the Safavid historiography, Tehran: Amir Kabir.
- Ghaffari Ghazvini, Gh. (1964). Jahanara history. Tehran: Hafez Bookstore publication.
- Ghasemi Hosseini Gonabadi. (2008). Shah Ismail nameh (J. Shoja Keihani, Rev.). Tehran: Persian Language and Literature Academy.
- Hosseini Astarabadi, H. (1985). From sheikh Safi to shah Safi (E. Eshraghi, Rev.). Tehran: Elmi.
- Hosseini Tafreshi, A. (2009). History of shah Safi (M. Bahramnezhad, Rev.). Tehran: A written legacy.
- Ibn Khajeghi Esfahani, M. (1989). Summary of al-sseir, Tehran: Elmi publication.
- Khuanmir (2001). History of habib al-seir (4th ed.). (M. Dabir Siyaghi, Rev.). Khayyam Publications.
- Khurshah Ben Ghibad Hosseini. (2000). History of the Illichis by Nezam Shah (M. Nasiri, & K. Hane Da, Rev.). Tehran: Cultural Works and Figures Association.
- Larry Shirazi (2010). Sharafnameh (M. Vosoughi, Rev.). Tehran: Publication of the Library, Museum and Documents Center of the Islamic Consultative Assembly.
- Mirza Mohammad Masum (1971) History of the Safavid sultans(A. Hasan Abedi, Rev.). Tehran: Iran Culture Foundation Publication.
- Mohammad Ghazvini (1999). Jahar al-Akhbar (M. Bahram Nejad, Rev.). Tehran: Publishing Legacy Legacy.
- Mulla Jalal al-Din Moajem. (1987). Abbasi's history or Mullajlal's newspaper (S. Vahidnia, Rev.). Vahid Publishing.
- Nizam al-Din al-Shirazi (Siyaqi Nezam). (2014). Homayoun's conquests (H. Zandieh, Rev.). Qom: Institute of Hozeh and University.
- Qazi Ahmad Qomi. (1980). Kholas al-tavarikh Tehran: Tehran University Press.

- Romulo, H. (1978). *Ahsan al-tavarikh*, (A. Nawai'i, Rev.). Tehran: Babak Publications.
- Ruzbahman Khanji, F. (1962). *Mehmannameh Bukhara* (M. Sotoudeh, Rev.). Tehran: Translation and Publishing Agency.
- Shah Isma'il I Safavid. (n.d.). *The mistake of shah Isma'il Safavi* (R. Isma'ilzadeh, Rev.). Al-Hoda Publishing.
- Shah Tahmasb Safavi. (1990). *Tazkare shah Tahmasb* (Vol. 2). Tehran: East publication.
- Tahrani, M. (1984). *Mera't varedat* (M. Sefat Gol, Rev.). Tehran: Written Legacy.
- The Venetian Merchant (1970). *Venice travelogues in Iran* (six travelogues) (M. Amiri, Trans.). Tehran: Kharazmi Publications.
- Turkman, E. (1980). *The history alam Aray Abbasi*, Tehran: Amir Kabir.
- Vahid Qazvini, M. (1950). *Abbasnameh* (E. Dehgan, Rev.). Arak: Davoudi Bookstore.
- Valeh Qazvini Isfahani, M. (2003). *Iran during the time of shah Safi and shah Abbas II (6th and 7th hadighe from the 8Th Roodeh of Khald Barin)* (M. Nasiri, Rev.). Tehran: The Society of Cultural Works.
- Vali Gholi bin Dawdoghli Shamloo. (1992). *Qusas al-Khaqani* (H. Sadat Naseri, Rev.). Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance publications.
- Vasefi, Z, (1970) *Badayeh al-vaghaye* (A. Beldrov, Rev.). No publication name

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۹

سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی*

سعید نجفی نژاد^۱

چکیده

ظهور صفویان علاوه بر تحولات سیاسی، تحولات فرهنگی زیادی نیز در ایران پدید آورد. یکی از این دگرگونی‌ها در زمینه تاریخ نگاری اتفاق افتاد که نه به لحاظ ظاهری، بلکه از حیث محتوایی، سمت و سوی قلم تاریخ نگاران را تغییر داد. ترویج مذهب تشیع اثناعشری مهم ترین موضوعی بود که مورخان دوره صفوی در آثارشان مدنظر قرار داده‌اند. در این بین، شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام به عنوان فردی که الگوی مشترک شیعیان و صوفیان بود، در تاریخ نگاری این عصر از جنبه‌های مختلفی مورد توجه واقع شده است. در این پژوهش تلاش بر این خواهد بود که با بررسی علل توجه تاریخ نگاران عصر صفوی و ابعاد مختلفی که در مورد حضرت علی علیه السلام در نوشته‌های خود مدنظر قرار دادند، سیمای کلی امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی به گونه‌ای منطقی و دور از احساسات شیعی ترسیم گردد. به نظر می‌رسد دلیل اصلی تمرکز تاریخ نگاران دوره صفوی بر انعکاس مطالب با موضوع اهل بیت علیهم السلام با محوریت امام اول شیعیان، باور قلبی تاریخ نگاران این دوره به مذهب تشیع اثناعشری و در وهله دوم، تمجید از پادشاهان صفوی به عنوان احیاگران این مذهب در ایران بوده است. این پژوهش با روش توصیفی تحلیلی به بررسی موضوعات یاد شده می‌پردازد.

واژه‌های کلیدی: امیرالمؤمنین علیه السلام، تاریخ نگاری، صفویه، مورخان.

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۸/۰۷/۱۵
s.nagafinezhad@gmail.com

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۹/۲۶
نشانی پست الکترونیک نویسنده:

DOI: 10.22103/jis.2019.12768.1875

۱. دانشجوی دکتری تاریخ اسلام، دانشگاه آزاد نجف آباد اصفهان، ایران.

۱. مقدمه

مدح سلاطین هر عصر از ویژگی‌های لاینفک بخش قابل توجهی از تاریخ نگاران ایران دوره اسلامی است. اما پادشاهان صفوی که خود را منسوب به اهل بیت علیهم السلام معرفی کرده بودند، در نگاه تاریخ نگاران دوره صفوی جایگاهی بالاتر از یک فرمانروا داشتند. دلیل این امر این بود که مورخان دوره صفوی عموماً افرادی با گرایش‌های شیعی قوی بودند که علاوه بر توجه به پادشاهان صفوی به عنوان ولی نعمت‌های خود، آنها را قهرمانان میدان گسترش تشیع به‌شمار می‌آوردند که به لحاظ اعتقادی خود را ملزم به حمایت از آنان می‌دانستند. این مسئله در جای جای آثار تاریخ نگاران دوره صفوی به چشم می‌خورد و شور و شعفی که در ایران عصر صفوی در مورد پدید آمدن یک دولت مقتدر که به شدت از تشیع حمایت می‌کرد، در درون تاریخ نگاری این دوره به زیباترین وجه ترسیم شده است.

شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام و جایگاهی که در بحث تشیع دارند محور اصلی توجهات به اهل بیت علیهم السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی بوده است که با مهم‌ترین مسئله نوشتار حاضر یعنی چرایی و چگونگی نگاه تاریخ نگاران این عصر به حضرت علی علیه السلام پیوند دارد. در کنار این مسئله، موضوعاتی نظیر نقش تأکید بر جایگاه امیرالمؤمنین علیه توسط مورخان صفوی در متغیرهایی نظیر ترویج تشیع و ارتقای جایگاه معنوی پادشاهان صفوی در منظر مردم (بواسطه ذکر ارتباط با حضرت در عالم غیب) مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۱-۲ پیشینه پژوهش

با وجود اهمیت این موضوع، تاکنون اثری که به صورت مستقل به این موضوع پرداخته باشد، یافت نشد و جای خالی آن با توجه به اینکه دوره صفویه نقطه عطف مهمی نه در تاریخ ایران بلکه در تاریخ تشیع به شمار می‌آید، احساس می‌شود. هر چند که هزاران اثر در قالب کتاب و مقاله در مورد شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام و تاریخ زندگانی و سیره ایشان وجود دارد، اما پژوهش حاضر از دریچه‌ای نو (نگاه تاریخ نگاران عصر صفوی) به این موضوع نگریسته است.

۱-۳ ضرورت و اهمیت پژوهش

آنچه که در این ترویج تشیع بیشتر از همه نمود پیدا کرده است توجه به اهل بیت علیهم السلام و تلاش برای معرفی و ارتقای جایگاه آنها در بین مردم است. شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام به گونه‌ای کاملاً متمایز نسبت به سایر ائمه معصومین علیهم السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی ظهور یافته است. اهمیت این نکته به این لحاظ است که پادشاهان صفوی با تأکید بر وجود رابطه فرابشری بین خودشان با حضرت علی علیه السلام،

بارها به رؤیت ایشان در عالم رؤیا اشاره کرده و به این ترتیب اعتقاد صوفیان پاک‌باخته را نسبت به خود و مشروعیت حکومت صفوی تقویت می‌نمودند.

توجه به امیرالمؤمنین علیه‌السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی از چندجنبه قابل طرح است که در این تحقیق به آنها اشاره خواهد شد. به لحاظ هویتی همچنین تحقیقی برای معرفی پیشینه مذهبی ایرانیان می‌تواند بسیار مؤثر باشد. بر خلاف نظر برخی از معاندین شیعه که پی‌ریزی اعتقادات مذهبی ایرانیان را توسط صفویان معرفی می‌کنند، محبت و ارادت ایرانی‌ها به اهل بیت علیهم‌السلام و به‌طور مشخص حضرت علی علیه‌السلام از قرن‌ها قبل از برآمدن صفویان وجود داشته و تاریخ‌نگاران دوره صفوی نیز همانند خود صفویان میراث‌داران این علاقه‌مندی شده و در آثارشان مکرراً به جایگاه حضرت در بین مردم آن روزگار اشاره کردند؛ علاقه‌ای که با زوال صفویان از بین نرفت، چرا که ایدئولوژی و باور درونی بود که در حضور دولت‌های سنی مذهب به صورت نهفته در بین مردم وجود داشت و با تشکیل دولت صفوی جنبه علنی به خود گرفت.

مباحثی مانند سیادت صفویان - در سال‌های اخیر انتساب صفویان به خاندان پیامبر (ص) به چالش کشیده شده و این پژوهش به روشن‌سازی ابعاد تاریک این موضوع می‌تواند کمک کند- و اعتقادات مذهبی آنان، بررسی نگاه تاریخ‌نگاران عصر صفوی به حضرت علی علیه‌السلام و درنهایت هم آشنایی با احتجاج‌هایی که در تاریخ‌نگاری صفوی با محوریت ولایت و محبت علی علیه‌السلام در برابر دشمنان ذکر شده، از دیگر مباحث حائز اهمیتی است که این پژوهش می‌تواند کمکی در رفع ابهامات در این حوزه‌ها به مخاطبان مباحث مذهبی و تاریخی بکند.

۲- بحث و بررسی

با سیطره صفویان بر ایران، هم‌آوایی ویژه‌ای بین ایرانیان برای تثبیت تشیع پدید آمد و توجه به اهل بیت علیهم‌السلام و مشخصاً حضرت علی علیه‌السلام در آثار ادبی و هنری این دوره، جایگاهی حتی فراتر از آنچه که در ابتدای تأسیس این سلسله انتظار می‌رفت، پیدا کرد. تاریخ‌نگاران عصر صفوی، از نخبگانی محسوب می‌شدند که نقش قابل توجهی در معرفی چهره امیرالمؤمنین علیه‌السلام به عنوان یاریگر نهانی صفویان برای موفقیت‌های سیاسی، اجتماعی فوق‌العاده‌شان ایفا کردند. این نوشتار در ابتدا به چرایی علل توجه این مورخان به امیرالمؤمنین علیه‌السلام پرداخته و سپس جنبه‌های گوناگون این توجهات را ذکر می‌کند.

۲-۱. علل توجه ویژه به امیرالمؤمنین علیه السلام در آثار تاریخ نگاران عصر صفوی

در آستانه ظهور صفویان تصوف در ایران رونق زیادی داشته است. شرایطی سیاسی اجتماعی که بعد از حمله مغول در ایران حاکم شده بود مهم ترین دلیل بازار گرمی صوفیان که عموماً از حضرت علی علیه السلام به عنوان معشوق اصلی خود در حلقه های مذهبی شان یاد می کردند، بوده است. خاندان صفوی که علی رغم ادعای خود، از زمان خواجه علی به تشیع دوازده امامی معتقد شده بودند، از زمان شیخ صفی الدین این هواداران سرسپرده را از ماوراءالنهر تا عراق و شام، در کنار خود می دیدند. اما اسماعیل جوان که به گونه افراطی در دوران شش ساله اقامت خود در گیلان به مذهب تشیع اثناعشری معتقد گشته بود، به کمک این صوفیان مطیع، به قدرت رسید.

بنا به گفته حسینی گنابادی در کتاب شاه اسماعیل نامه، «شاه اسماعیل خود را در اشاعه شیعه مأموری می دانست که از جانب خدای عالم و حضرات ائمه معصومین علیهم السلام موظف به اجرای فرمان بود (حسینی گنابادی، ۱۳۸۷: ۶۶). شاه اسماعیل به طور مکرر از حضرت علی علیه السلام به عنوان مقتدای خود در اشعار و گفتار خود یاد کرده است. بیشترین ذکری هم که از امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری عصر صفوی به میان آمده است، مربوط به دوران شاه اسماعیل و شخص او می شود.

عصر صفویه به لحاظ تعداد منابع تاریخ نگاری، یکی از غنی ترین دوره ها در تاریخ ایران تا زمان خود محسوب می شود. در این دوره حدود چهل اثر تاریخ نگارانه پدید آمد که به احتمال قوی آثار تاریخ نگاری هیچ سلسله ای از این لحاظ به پای این عصر نمی رسد (آرام، ۱۳۸۶: ۲۲۸). در این دوره تاریخ نگارانی ظهور پیدا کردند که مذهب تشیع را که استقرار و تثبیت آن، آرمان نهایی شاه اسماعیل بود، در آثارشان ترویج می کردند. آنها با ذکر ارتباط شاه اسماعیل با حضرت علی علیه السلام، مشروعیت حکومت صفوی را که فرد اول آن با عنایت حضرت علی علیه السلام به قدرت رسیده بود و در مواقع حساس با رؤیت ایشان در عالم غیب، راهنمایی هایی دریافت می کرد، مورد تأکید قرار می دادند.

در مجموع، شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام به عنوان امام اول شیعیان و الگوی اهل تصوف، باور درونی تاریخ نگاران عصر صفوی به مذهب تشیع اثناعشری، ویژگی های منحصر به فرد شاه اسماعیل، نیاز شدید حکومت نوپای صفوی به مشروعیت و شرایط فکری حاکم بر جامعه ایران در عصر صفوی، مهم ترین نیروهای انگیزشی برای جلب توجه ویژه تاریخ نگاران عصر صفوی و ذکر جنبه های مختلف از امیرالمؤمنین علیه السلام می باشد که در ادامه به آنها پرداخته خواهد شد.

۲۳۰ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

۲-۲. معرفی جایگاه امیرالمؤمنین علیه السلام

یکی از مهم‌ترین اهدافی که تاریخ‌نگاران دوره صفوی با ذکر مطالبی در مورد امیرالمؤمنین علیه السلام به دنبال نهادینه کردن آن در جامعه بوده‌اند، معرفی هر چه بهتر و بیشتر جایگاه حضرت علی علیه السلام برای دولتمردان صفوی و عامه مردم بوده است. معرفی امیرالمؤمنین علیه السلام به عنوان الگوی اول شیعیان، با تمجیدهای زیادی از شخصیت ایشان همراه می‌باشد. مدحی که افوشته‌ای نطنزی در آغاز کتاب خود، *نقاوه‌الاثار فی ذکر الاخبار* در تاریخ صفویه از حضرت علی علیه السلام نموده از جمله این مدایح است که در اینجا به عنوان نمونه به آن اشاره می‌شود:

خصوصاً علی امام الابرار و اب الائمة الاطهار، مؤسس اساس الاسلام بالسيف ذی الفقار، مدرس دروس سلمونی ما دون العرش، بعلمه کالبحر الزخار، المکرّم بتکریم «أنا ولیکم الله»، المشرف به تشریف من کنت مولاه فهذا علی مولاه...

شاهی که در مدینه علم نبی است در نفس مساوی رسول مدنی است
از بعد نبی، خلیفه مطلق اوست قرآن و حدیث، شاهد این دعوی است»

(افوشته‌ای نطنزی، ۱۳۷۳: ۲ و ۳)

همچنین وحید قزوینی در کتاب عباس‌نامه و در ابتدای کتاب، این گونه امیرالمؤمنین علیه السلام را مدح می‌کند:

شهریار بی‌سهم ملک نبوت را مشیر و وزیر، دهقان مزارع آمال خلائق منظور انظار الطاف خالق
ضرغام آجام فتح و ظفر ینبوع زلال وجود شیر و شبر هادی گمگشتگان سبل مصلحت‌سنج دقایق
صلح کل اسدالله الغالب غالب کل غالب و مطلوب کل طالب مظهرالعجایب و مظهرالغرایب. (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۳)

لاری شیرازی در کتاب شرفنامه نیز از تذکره ابوالقاسم ظهیری مشهور به خطیب مطلبی در اثبات حقانیت امیرالمؤمنین علیه السلام آورده و می‌نویسد:

آنکه بهترین انس و جان در اظهار شأن ولایت‌نشان و وصایت عالیشانش فرموده «علی منی و انا مه و هو ولی کل مؤمن بعدی و به کل نبی وصی» وارث «و ان علیاً وصی و وارثی» صلوات الله علیهما و علی الباقي الائمة المعصومین نموده می‌آید که چون حضرت امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب، سلام الله علیه، به موجب احادیث مذکوره و دیگر روایات، که ذکر آن طولی دارد. (لاری شیرازی، ۱۳۸۹:

۳۹۰)

اکثر تاریخ‌نگاران دوره صفوی که حوادث دوران تأسیس حکومت صفویان را به رشته تحریر درآورده‌اند، به رویداد بزرگ اعلام رسمیت مذهب تشیع در مسجد جامع تبریز اشاره داشته و مشخصاً به ذکر خبر مربوط به قرائت فراز «اشهد ان علیاً ولی الله» پس از سال‌های متمادی مهجورماندن در دوران حاکمیت دولت‌های سنی مذهب در ایران پرداخته

و با افتخار این گزارش را در آثارشان منعکس ساخته‌اند. خواندمیر در این ارتباط می‌نویسد:

خطبای ممالک آذربایجان خطبه به نام نامی ائمه اثنی عشر سلام الله علیهم الی یوم الحشر خوانند و پیش‌نماز تمامی بلدان در اقامت صلوٰه و سایر عبادات رسوم مذموم مبتدعه را منسوخ گردانند مؤذنان مساجد و معابد لفظ اشهد ان علیاً ولی الله داخل کلمات اذان سازند. (خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴۶۷)

حسن بیگ روملو نیز این واقعه را اینگونه شرح می‌دهد:

در اوایل جلوس امر کرد که خطبای ممالک خطبه ائمه اثنی عشر علیهم صلوات الله الملک الاکبر خوانند. اشهد ان علیاً ولی الله و حیّ علی خیر العمل که از آمدن سلطان طغرل بیگ بن میکائیل بن سلجوق و فرار نمودن بساسیری که از آن تاریخ تا سنه مذکوره پانصد و بیست و هشت سال است از بلاد اسلام بر طرف شده بود به اذان ضمّ کرده بگویند. (روملو، ۱۳۵۷: ۸۵ و ۸۶)

همچنین تاریخ نگاران این دوره در مورد بیان جایگاه امیرالمؤمنین علیه السلام روی به ذکر اخباری آورده‌اند که در آنها به ارج نهادن پادشاهان صفوی به جایگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام و خضوع و خشوع آنها در برابر ایشان اشاره دارد. پاسخی که شاه اسماعیل در برابر سخن طعنه آمیز شیبک خان ازبک در قالب جواب نامه او می‌نویسد، به خوبی گویای عقاید او در مورد امیرالمؤمنین علیه‌السلام است که مؤلف عالم‌آرای صفوی به آن اشاره می‌کند. شیبک خان ازبک در نامه‌ای به طعنه برای شاه اسماعیل نوشت: «معلوم اسماعیل میرزا بوده باشد که ما به اقبال و دولت، اراده زیارت مکه معظمه داریم. بفرمایید در عراق که اگر بر سر راه ما پل شکسته باشد، تعمیر نمایند اگر چه:

ما را طمع به ملک عراق خراب نیست تا مکه و مدینه نگیرم حساب نیست
شاه اسماعیل هم در پشت آن نامه با خط خود برای او نوشت:

هر کس ز جان غلام شه بوتراب نیست صد مکه و مدینه بگیرد حساب نیست»
(مؤلف ناشناخته، ۱۳۶۳: ۲۵۹)

نقش سکه و مهر شاه اسماعیل هم «غلام شاه مردان است اسماعیل بن حیدر» بوده است.
(حسینی استرآبادی، ۱۳۶۴: ۳۳)

البته افکار افراطی و غالبانه شاه اسماعیل در تشیع به حدی بوده است که گفته شده او در زمان تصرف بعضی از سرزمین‌ها به اقرار زبانی افراد به پذیرش مذهب تشیع قناعت کرده و در غیر این صورت، آنها را از دم تیغ می‌گذراند و در این گیرودار ظاهراً بر ذکر عبارت «علی ولی الله» توسط طرف مقابل تأکید داشته است: در جریان فتح اصفهان «اهالی اصفهان تمام با تحفه‌های قابل، به خدمت شاه آمدند و عذر خواستند و هر کس از جماعت ترکمان علی ولی الله گفتند و لعن بر اعداء دین کردند، نجات یافتند و باقی را به قتل آوردند» (عالم‌آرای صفوی، ۱۳۶۳: ۱۷۳)؛ همچنین شاه اسماعیل در جنگ با حسین سلطان ترکمان

۲۳۲ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

هم «هر کدام از سپاهیان حسین سلطان که «علی ولی الله» می گفتند ملازم خود کرده و بقیه را به قتل می رساند» (همان: ۴۹).

موارد متعددی هم از قول شاه طهماسب در تاریخ نگاری صفوی نقل شده و موقعیت امیرالمؤمنین علیه السلام در رفتار و گفتار او مشخص گردیده است. اشعاری که مؤلف کتاب جواهر الاخبار در نامه‌ای که شاه طهماسب به سلطان سلیمان عثمانی در زمانی که قصد حمله به ایران داشته است آورده، نمونه‌ای از آرا و باورهای شاه اسماعیل در این ارتباط است. شاه طهماسب در این نامه نوشت:

علی ابن عم رسول خداست	علی نایب خاتم الانبیاست
منم خاک راه نبی و ولی	منم دوحه باغ آل علی
کلامی که دارد طراز قبول	«اطیعوا الله» است «و اطیعوا الرسول»
«اولی الامر منکم» اگر باورست	ز روی یقین آل پیغمبر است
خود انصاف پیش آر و برگوی راست	که در سلطنت حق به جانب کراست؟
کسی کش به دل کینه حیدرست	ز اسلام اگر دم زند کافرست

(بوداق منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۱۷۲)

بوداق منشی در همان کتاب جواهر الاخبار از شاه طهماسب با عنوان غلام امیرالمؤمنین یاد می کند (همان: ۱۴۳).

ضمن اینکه قاضی احمد قمی در کتاب خلاصه التواریخ با عباراتی مشابه، به میان می آورد (قاضی احمد قمی، ۱۳۵۹: ۳۷).

یکی دیگر از جلوه‌های باشکوه ارج نهادن پادشاهان صفوی به امیرالمؤمنین علیه السلام، اقدام شاه عباس اول در اعطای طلا به وزن شاعری که ابیاتی در مدح حضرت علی علیه السلام سروده بود، می باشد که افوشته‌ای نطنزی واقعه آن مجلس را این گونه شرح می دهد:

جناب فصاحت و بلاغت شعار نادرالزمانی مولانا وجیه‌الدین شانی، قصیده‌ای در غایت فصاحت در منقبت حضرت امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه الصلوه و السلام در سلک انشاء منظم ساخته، حسب‌الاشاره علیه به مجلس درآمد و در حضور ایلچیان مذکور، قصیده را به سمع ادراک پادشاه شرفناک رسانید و شهریار سخن‌رس، به نفس اقدس، متوجه شده جواهر مضامین آن ابیات را به میزان طبع اشرف سنجید و چون نقود آن معانی را در میزان سخندانی تمام‌وزن و کامل‌عیار یافت، عنان جواد طبع جواد، به صوب کشور جود و بخشش تافت و هم در آن مجلس اشاره فرمود که به جایزه

آن شعر، مولانا مشارالیه را در کفه میزان نهادند و زر رایج از خزانه عامره آورده، با او برابر کردند و به مولانا انعام فرمودند. (افوشته ای نظنزی، ۱۳۷۳: ۴۶۴)

ضمن آنکه مهر شاه عباس، «کلب آستان علی» بوده است و او حتی در مکاتبات با سران دول خارجی از همین مهر استفاده کرده و آن را بر روی برخی از ظروف و اشیائی که به اماکن متبرکه وقف می نمود نیز هم اکنون مشاهده می کنیم و این همان لقبی است که ملاجلال الدین منجم در کتاب «تاریخ عباسی» شاه عباس را مکرر با آن لقب یاد کرده است. (منجم، ۱۳۶۶: ۴۲۴)

و جالب آنکه بعدها و در زمان به دنیا آمدن شاه سلیمان، در مورد روز تولد او، فردی از روی حروف ابجد، این روز را با حروف عبارت «کلب آستان امیرالمؤمنین» یکسان بیان کرد. مؤلف *قصص الخاقانی* در این مورد می نویسد: «در همان روز که بندگان حضرت پادشاهی، جشن مولود را می داشته اند، احدی از بلند خیالان بلاد ایران تاریخ تولد آن خلف زاده خاندان حضرت یعسوب الدین را: «کلب آستان امیرالمؤمنین» (۱۰۴۲ هجری) یافته بود» (شاملو، ۱۳۷۱: ۲۱۵). مؤلف *خلاصه التواریخ* هم لقب غلام با اخلاص را برای سلطان محمد صفوی به کار برده است... (قاضی احمد قمی، ۱۳۶۳، ۲ / ۶۸۵).

به عنوان نکته پایانی در این قسمت به تمجید مورخان سنی مذهب دوره صفوی از امیرالمؤمنین علیه السلام از جمله مصراعی از یک بیت (غلام شاه مردان هر که شد صد قلعه بگشاید)، که روزبهان خنجی سنی مذهب در ذکر فضایل امیرالمؤمنین علیه السلام در کتاب *مهمان نامه بخارا* ذکر می کند، اشاره می شود که گویای جایگاه والای حضرت علی علیه السلام در نزد این مورخ سنی مذهب عهد صفوی است (روزبهان خنجی، ۱۳۴۱: ۲۷۸). همچنین زین الدین محمود واصفی که از اهل جماعت بود در *بلدایع الوقایع* بارها زبان به تعریف و بزرگداشت حضرت علی علیه السلام گشوده است. او که دستی بر شعر و شاعری داشته است در این باره اشعاری در کتابش آورده است:

نام حیدر خواهی آزادی طلب چون مصطفی در میانش زن چو حیدر سخت دست اعتصام (واصفی، ۱۳۴۹، ۱ / ۳۴۱).

۲-۳. حضور امیرالمؤمنین علیه السلام در رؤیا نگاری ها

تاریخ نگاری عصر صفوی با رؤیا نگاری آمیختگی زیادی دارد.

بخش قابل توجهی از این رؤیاها به رؤیت امیرالمؤمنین علیه السلام و دریافت یک راهنمایی برای تصمیم گیری در شرایط سخت دارد. بیشترین موارد هم به دوران شاه اسماعیل و شاه طهماسب اختصاص دارد که در آن رؤیاها، خواسته یا ناخواسته این دو پادشاه به عنوان انسان هایی فرابشری معرفی می شوند. بازگو کردن همین رؤیاها توسط شاه اسماعیل و شاه طهماسب بود که سرسپردگی و باور قلبی مریدان صفویان را نسبت به آنها

۲۳۴ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

افزایش می داد؛ به گونه ای که آنجوللو، بازرگان ونیزی که از نزدیک رفتار هواخواهان شاه اسماعیل را مشاهده کرده است، در سفرنامه اش می نویسد: «بسیاری از سپاهیان شاه اسماعیل بی جوشن و زره می جنگند و از مردن در راه سرور خود خرسندند. آنها با سینه های برهنه به میدان جنگ می روند» (بازرگان ونیزی، ۱۳۴۹: ۳۲۳).

وینچنتو دالساندری هم که در دوران شاه طهماسب در ایران حضور داشته و رفتار مردم را در قبال او مشاهده کرده است، می نویسد:

عشق و احترامی که مردم ایران به شاه طهماسب دارند باور نکردنی است، زیرا از سلاله علی علیه السلام است که بزرگترین مایه عشق و احترام ایشان است و خانواده ای خوشبخت است که آبی که شاه دست هایش را در آن شسته به دست آورد و چنین آبی را دافع تب می داند. (همان: ۴۴۵)

به هر حال، تاریخ نگاران دوره صفوی به ذکر این ارتباطات پادشاهان صفوی در عالم غیب با امیرالمؤمنین علیه السلام در آثارشان پرداخته اند. نمونه ای از این خواب ها که در مورد شاه اسماعیل نقل شده، مربوط به زمانی می شود که او قصد جنگ با ترکمانان را داشت:

چون وقت دمیدن شفق بود که دیده آن سرور اندک گرم گردید و در فکر بود که آیا فردا این گردش افلاک چه بازی کند، که به یکبار دید از برابرش نور جمال اسدالله نمودار شد و گفت: ای فرزند هیچ غم به خاطر مگذران که نور پاک من و اولاد من همه با تو همراهند و فردا گردبادی چند خواهی دید و آن گردبادها علامت غبار سمنند ما و اولاد ماست که دوازده امامند... (عالم آرای صفوی ۱۳۶۳: ۸۰ و ۸۱)

در برخی موارد نیز پیش بینی هایی از ظهور شاه اسماعیل توسط حضرت علی علیه السلام ذکر شده است، زمانی که با رؤیاها و ادعاهای شاه اسماعیل کنار هم قرار می گرفت، اعتقاد مردم به او را افزایش می داد. یکی از این پیش بینی ها مربوط به مطلبی است که قاضی احمد قمی در خلاصه التواریخ ذکر کرده است. او این پیش بینی را از قول سیدمرتضی به این صورت نقل می کند که:

مروری است از حضرت سیدالمحققین سیدمرتضی علم الهدی علیه الرحمه که گفت: حضرت شاه اولیا علی مرتضی علیه السلام فرموده اند «لنا کنز باردبیل لا من ذهب و لا من فضه بل من اصلاب الرجال فی ارحام النساء اسمہ اسم نبی الجبال خوفاً و رعباً صاحب العصابه الحمرا اذا رأیتموه فاتوه و انصروه ولو حطوا علی الثلج». (قاضی احمد قمی، ۱۳۵۹: ۱۱)

همچنین عبدی بیگ شیرازی نیز چنین عباراتی از امیرالمؤمنین علیه السلام در مورد ظهور شاه اسماعیل و صفویان به نگارش در آورده است:

همچنان که حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله علیه خبر داد: ملک بنی عباس یسر لا عسر فیه لو اجتمع علیهم الترتک و الدیلم و السند و الهند و البربره و الطبرستان علی ان یزیلوا ملکهم لما قدروا و لن یزیلوه حتی یستدعیهم موالیهم و ارباب دولتهم و تسلط علیهم ملک من الترتک و یأتی علیهم من

حيث بدأ ملكهم لا يمر بمدينه ألاً فتحها ولا يرفع له رايه ألاً نكسها الويل لمن ناواه فلايزال كذا لك يظهر ثم يدفع الظفر الى رجل من عترتي يقول بالحق و يعمل به. (عبدی بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۳۴)

به عنوان مورد آخر در مورد ذکر ارتباط شاه اسماعیل با حضرت علی علیه السلام در تاریخ‌نگاری عصر صفوی، به ماجرای که مؤلف ناشناخته عالم آرای صفوی نقل می‌کند، اشاره می‌شود: رؤیتی که این بار نه در عالم خواب، بلکه در عالم بیداری بوده و گفت و شنودی هم انجام شده است. ظاهراً زمانی که اسماعیل در اتاقی بوده و صدای حرف زدنش با شخصی شنیده می‌شد، کیا امیره در زده، داخل شده، به اسماعیل گفت: «با که سخن می‌گفتی؟ و هر چند نظر کرد در آن خانه کسی نبود. شاهزاده گفت: با حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام در سخن بودم و آنچه شنیده بود، بگفت. (عالم آرای صفوی، ۱۳۶۹: ۴۳)

این نوع قرائت متصوّفانه و رؤیانگارانه از ارتباط شاه اسماعیل با امیرالمؤمنین علیه السلام در کتاب عالم آرای صفوی به وفور مشاهده می‌شود و نشان از نفوذ افکار رؤیایپردازانه در وجود مؤلف آن کتاب و اهتمام او به تأکید بر وجود رابطه شاه اسماعیل با حضرات ائمه علیهم السلام در عالم معنا دارد.

رؤیاهایی از شاه طهماسب هم در تاریخ‌نگاری عصر صفوی به چشم می‌خورد که صورت غالب آن مربوط به رؤیت حضرت علی علیه السلام در عالم خواب می‌شود. در اینجا به عنوان مثال به مکاشفه‌ای اشاره می‌شود که خود شاه طهماسب در کتاب تذکراتش آن را این گونه شرح می‌دهد:

در آن شب آقا و مولای خود حضرت امیرالمؤمنین و امام‌المؤمنین و یعسوب‌الدین اسدالله الغالب علی بن ابی‌طالب علیه السلام را در واقعه دیدم که بر روی من تسم فرموده و گفت: فتحی نیکو الحمدلله تو را میسر شد. چون صبح شد دانستم که از بک شکست خورده و گریخته‌اند. (شاه طهماسب، ۱۳۶۳: ۱۲)

همچنین بوداق منشی قزوینی در کتاب *جواهر الاخبار خود*، خوابی را از قول شاه طهماسب نقل می‌کند که در آن توفیق زیارت امیرالمؤمنین علیه السلام را داشته است: ... راست می‌گوید موافق همین خوابی دیده‌ام بدین قاعده که امیرالمؤمنین را در خواب دیدم و گفتم، یا امیرالمؤمنین به ماوراءالنهر می‌روم، فرمودند که اول نهر علقمی را معمور کن که فرصت با توسست. (بوداق منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۱۷۳)

در مورد برخی دیگر از پادشاهان نیز در منابع تاریخی دوره صفوی، رؤیاهایی ذکر شده است که جریان دیدار امیرالمؤمنین علیه السلام توسط شاه عباس دوم از جمله آنها است: در امن آباد عالم منام و شهرستان جهان رؤیا چنان مشاهده می‌فرمایند که شهریار انس و جان و فرمان‌فرمای ممالک ارواح و ابدان امیرمؤمنان و پیشوای متقیان - علیه السلام الله الملك المنان - در

۲۳۶ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

خانه نشسته‌اند و این خانه خدای شهرستان جهان‌ستانی به مرافقت جناب سلطان‌العلماء عازم ادراک سعادت زیارت آن حضرت به در آن خانه رسیده، منتظر اذن دخول آن سرور بر در می‌ایستند و مقارن آن قالع باب خیبر - علیه الصلوات الله الملك الاکبر - اشاره به دخول سلطان‌العلمایی نموده، به شهریار جهان و ولی نعمت جهانیان می‌فرمایند که خرم با ایرانیان دشمنی ورزیده خصمی می‌نماید، برو و قندهار را بگیر و آن سرور انگشت قبول بر دیده نهاده، از همان جا به این عزیمت برگشته مقارن آن بیدار می‌گردند و بنا بر مضمون صدق مشحون: خوشا خوابی که تعبیرش تو باشی؛ اطاعت فرمان مولای مؤمنان و پیشوای سفید رویان را به جان و جان پذیرفته، پیوسته پیشنهاد ضمیر الهام‌پذیر تسخیر دارالقرار قندهار می‌بود.... (واله قزوینی، ۱۳۸۲: ۴۴۷)

علاوه بر رؤیاهای پادشاهان صفوی، تاریخ نگاران این دوره، خواب‌هایی از افراد مشهور و سران دولتی نیز در کتاب‌های خود نقل کرده‌اند که حضرت علی علیه‌السلام را در آن رؤیاهای مشاهده نموده‌اند. دیدن امیرالمؤمنین علیه‌السلام در عالم خواب توسط سلطان حیدر (مؤلف ناشناخته، ۱۳۶۳: ۳۰) و کیا امیره (همان: ۴۳) از آن جمله است.

علاوه بر رؤیاهای، تاریخ نگاران صفوی در موارد متعددی خصوصیات جسمی و روحی پادشاهان صفوی را به صورت ذهنی با خصوصیات امیرالمؤمنین علیه‌السلام نسبت داده، سعی در معرفی تشابهاتی هستند؛ از جمله این موارد، عباراتی است که نویسنده کتاب مرآت واردات در مورد شاه اسماعیل و جنگ او با ازبک‌ها نوشته است:

شاه اسماعیل در آن حالت با چهار هزار سوار قزلباش بر آن هفده هزار ازبک حمله آورده از تأییدات ایزدی و تفضلات سرمدی بر قوت بازوی حیدری و به زور سرپنجه صفدری، بعد از وقوع حرب هولناک قیامت آشکار و نبرد مردآزمای خونخوار، علم نصرت و رایت ظفر برافراشته، تیغ - آزمای معركة شجاعت به نفس نفیس گردید. (طهرانی، ۱۳۸۳: ۸۶)

ضمن آنکه تاریخ نگاران دوره صفوی با مطابقت دادن حروف اسامی پادشاهان صفوی و حضرت علی علیه‌السلام به حساب ابجد، سعی در ماورایی و ازلی جلوه دادن ارتباط این سلاطین با امیرالمؤمنین علیه‌السلام را دارند؛ به عنوان مثال نویسنده کتاب تاریخ جهان آرا در مورد تناسب تاریخ تولد شاه اسماعیل با طالع همایون حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌نویسد:

ولادت همایون پادشاه ربع مسکون اول صباح روز سه شنبه بیست و پنجم شهر رجب المرجب مصدوقه (عش رجبا تری عجبا) سنه اثنی و تسعین و ثمان مائه ۸۹۲ به طالع عقرب (موافق طالع همایون حضرت امیرالمؤمنین صلوات الله و سلامه علیه) و در اینجا از رموز خفیه که نقد کنوز غیبیه است نکته‌ای به خاطر فاتر رسیده که از ایراد آن ناچار است. (غفاری قزوینی، ۱۳۴۳: ۲۶۳)

حتی مورخی مانند اسکندربیک ترکمان نیز که در بین تمامی مورخین عصر صفوی سرآمد واقعیت‌گرایی بوده و در اثر مشهور خود *عالم‌آرای عباسی* کمتر به نقل سخنان تردیدآمیز و احساسی پرداخته، در مورد تاریخ جلوس شاه طهماسب می‌نویسد:

چون از غایت اخلاص و حسن اعتقاد به حضرت شاه ولایت‌پناه محرم اسرار امین لی مع الله خود را بنده شاه ولایت می‌نامید، از اتفاقات حسنه «بنده شاه ولایت طهماسب» تاریخ جلوس همایون شده خاتم فرمان واجب گردید.

شرف بندگی شاه نجف نقش یافته چون ز بدایت طهماسب
 مهرش شده تاریخ جلوس بنده شاه ولایت طهماسب
 (ترکمان، ۱۳۵۰: ۴۵)

نظام الدین علی شیرازی هم در کتاب فتوحات همایون در مورد یکسان بودن تعداد حروفات نام حضرت علی علیه‌السلام و شاه عباس اول مطلبی نوشته است که تأمل‌برانگیز می‌باشد از این جهت که برخی از تاریخ‌نگاران عصر صفوی برای نشان‌دادن ارتباط بین امیرالمؤمنین علیه‌السلام و خاندان صفوی، به چه روش‌هایی متوسل می‌شدند. نظام الدین می‌نویسد: «اسم علی بن ابی‌طالب و اسم همایون شاه‌عباس حسینی مرکب از دوازده حرف است.» (سیاقی نظام، ۱۳۹۳: ۸۳).

میرزا محمد معصوم هم درباره پیروزی شاه صفی بر سپاه عثمانی در سال ۱۰۳۹ هجری اشعاری را از یکی از سخنوران آن عصر آورده که این پیروزی را با عنایت حضرت علی علیه‌السلام دانسته و عبارت «دست ولایت قوی بود» را برای تاریخ این حادثه استخراج کرده است:

شاه نجف امام بحق هادی امم آنرا که نام شاه ولایت علی بود
 در خواب دیدمش که به من گفت ای فقیر روزی که پادشاه ولایت صفی بود
 رومی همه زبون قزلباش می‌شود بدخواه دین ز نصرت و یاری بری بود
 گفتم چه گویم از پی تاریخ فتح او؟ گفتا بگو که دست ولایت قوی بود
 (محمد معصوم، ۱۳۵۰، ۵۹)

۲-۴. انتساب صفویان به حضرت علی علیه‌السلام

بخشی از مطالبی که تاریخ‌نگاران دوره صفوی در مورد امیرالمؤمنین علیه‌السلام در کتاب‌هایشان به نگارش در آورده‌اند، مستقیم یا غیرمستقیم به بحث انتساب صفویان به خاندان اهل بیت علیهم‌السلام مربوط می‌شود؛ بحثی جذاب و مورد علاقه برای خاندان صفوی که از ابتدای تأسیس تا زمان سقوط این سلسله، مرتباً از سوی سلاطین این دودمان مورد تأکید قرار می‌گرفت. تاریخ‌نگاران دوره صفوی نیز با درک حساسیت این موضوع و احتمالاً در برخی از موارد بدون غرض قبلی و تنها برای گزارش یک خبر، در این ارتباط

مطالبی را ذکر کرده‌اند. آنها با این کار، خواسته یا ناخواسته در هر مورد بر سیادت صفویان حکم تأییدی دوباره زده‌اند.

نمونه‌ای از این گزارش‌ها، مربوط به زیارت حرم مطهر امیرالمؤمنین است که فردی به نام سیدمحمد از اسماعیل با عبارت فرزند امیرالمؤمنین علیه‌السلام یاد می‌کند.

چون چشم حقیقین آن شاه آگاه بر صندوق شیرخدا افتاد، نعره‌ای زد و مدهوش گردیده به روی در افتاد ... دورمش خان در بیرون در ایستاده، سه ساعت نجومی شد شاه بیرون نیامد و کسی قدرت نمی‌کرد که ببیند که بر سر آن شهریار چه آمد. امرا گفتند که مبادا حادثه بر سر شاه آمده‌باشد. سید محمد را گفتند که ای سید برو خبری معلوم کن که مبادا حادثه بر سر شاه آمده باشد. سید تبسم نموده، گفت: عجب از شما صوفیان به اخلاص که حضرت امیرالمؤمنین در بیابان و دشت و صحرا محافظت فرزند خود می‌کند، حال که به منزل شریف آن حضرت تشریف آورده‌است، محافظت نمی‌کند؟ صوفیان گفتند: صدق ای سید که ما غلط کردیم. (عالم‌آرای صفوی، ۱۳۶۳: ۱۲۸)

خود شاه اسماعیل هم در خطایی نامه خود را فرزند حضرت علی علیه‌السلام معرفی می‌کند: «سرور مردان علی نون اولادی یم»؛ اولاد سرور مردان علی هستیم. (شاه‌اسماعیل صفوی، بی تا: ۱۲۹).

عبدی بیگ شیرازی هم در تکمله‌الاخیار، صفویان را با تعبیر «آل علی» یاد کرده، می‌نویسد:

از هر بیشه شیری و از هر فوج دلیری که محبت آل علی در خاطر و عداوت دشمنانش در سر داشت، همچون چشمه‌ای که به جوی‌ها و همچون جوی‌ها که به رودخانه‌ها و همچنین رودخانه‌ها که به دریای وسیع فضا روی نهند، از اطراف محبان و موالیان یک یک و دو دو از جمع ممتاز گشته، بیرون می‌آمدند و با هم دم‌ساز گشته، خود را به زیر لوای اعلای آل علی می‌رسانیدند. (عبدی بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۳۷)

مورد بعدی به کتاب عباسنامه و مؤلف آن، وحید قزوینی مربوط می‌شود؛ آنجایی که وحید قزوینی شاه عباس دوم را با عبارت فرزند اسدالله الغالب یاد می‌کند:

سلمان بیگ یساول صحبت غلام خاصه شریفه روی نیاز به درگاه جهان‌پناه آورده و شمشیر بر گردن انداخته به شرف سجده مشرف گردید. صاحبقران زمان که فرزند اسدالله الغالب کل غالب شاه مردان‌اند بر عجز و استغاثه ایشان رحم فرموده، گناه ایشان را مفرون به عفو فرموده کرده‌ای ایشان را نسیاً منسیاً انگاشتند. (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۲۷۷)

همچنین افوشته‌ای نطنزی هم در تقاوه‌الآثار فی ذکر الاخیار از قول شاه‌عباس می‌نویسد که علی ولی الله جد و آبای همایون ماست:

خدای بر آن ببخشاید که قدر خود بدانند و پای از حد خود فراتر نهند. این معنی با عالمیان روشن و هویدا است که قادر بر کمال و کریم لم یزل و لایزال جمیع خلق الله برای خاندان حضرت محمد

رسول الله و علی ولی الله که جد و آباء همایون ما است به طفیل ایشان آفریده، یقین حاصل است که هر جاهل غافل و هر بی سعادت بلا حاصل که روی نیاز از این آستان بگرداند و سر اطاعت از ملازمت این خاندان بیچند خسر دنیا و الاخره خواهد بود. (افوخته ای نظری، ۱۳۷۳: ۵۶۱)

تاریخ نگاران عصر صفوی اکثراً بر سیادت صفویان با اصطلاحاتی که مضمون فرزند حضرت علی علیه السلام بودن از آنها استشمام می شد، تأکید می کردند. آنها با نوشته های خود جای تردیدی بر انتساب صفویان به اهل بیت علیه السلام برای عموم باقی نمی گذاشتند. نوشته هایی که واقعیت را با رؤیا درهم آمیخته بود. البته افکار و میزان تقید به واقعیت نگاری در بین همه تاریخ نگاران این عصر متفاوت بوده است.

۲-۵. بارگاه مطهر حضرت علی علیه السلام

از دیگر جلوه هایی که در تاریخ نگاری عصر صفوی در مورد امیرالمؤمنین علیه السلام به آن اشاره شده است، موضوعاتی است که پیرامون بارگاه مطهر حضرت علی علیه السلام مطرح شده است. در این گزارش ها عمدتاً سخن از زیارت این مکان مقدس توسط پادشاهان صفوی، مدفون شدن چهره های شاخص این دوره در حرم مطهر و اخبار مربوط به کارهای عمرانی این مکان می باشد.

در مورد زائر امام علی علیه السلام شدن پادشاهان صفوی باید به این نکته اشاره کرد که اخبار این زیارات، از جمله مهم ترین بخش های تاریخ نگاری عصر صفوی می باشد که بعضاً هم به صورت بسیار مفصل و مطول آورده شده است. دلیل این امر علاوه بر اینکه مربوط به گزارش اعمال پادشاهان صفوی که مهم ترین بخش تاریخ نگاری ها می شود، به علاقه مندی پادشاهان صفوی و تاریخ نگاران این دوره به زیارات قبور ائمه علیه السلام ارتباط دارد که از نحوه گزارش و ثبت ابراز ارادت های پادشاهان صفوی نسبت به آرامگاه مطهر ائمه علیهم السلام نمایان می شود. از جمله این ابراز ارادت ها، خبر مربوط به زیارت شاه اسماعیل از مرقد امیرالمؤمنین علیه السلام می باشد که مؤلف کتاب فتوحات شاهی به گونه ای زیبا آن را نگاشته است.

خود را از مرکب انداخته و پای راه پیمای از سر بی افسر ساخته، متوجه خاکبوسی مشهد معطر غروی گشته، غریو افغان به آسمان رسید و ناله کنان بر آن آستان زائر و حاضر گردید و به دست نیازمندی لباس فرخنده اساس رعونت را درنوردید و چون در برابر مشهد مکرم بایستاد، زبان به ادای سلام و دعا برگشاد. (امینی هروی، ۱۳۸۳: ۳۰۲ و ۳۰۳)

مؤلف ناشناخته عالم آرای صفوی نیز عباراتی در مورد این زیارت دارد که شنیدنی است: چون گنبد عرش اشتباه ولی الله نمودار شد، خود را با کل امرا از مرکبان به زیر انداخته، از آنجا یاعلی گویان و ذکر کنان راهی شدند و چون داخل حایل شدند سر و پای برهنه، آن شهریار مست شوق و کف بر لب مبارک آورده، سر و پا برهنه، گریه کنان و یاعلی گویان قدم بر آن کلبه اخلاص

۲۴۰ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

و مرقد خاص نهاده، داخل شد و امر کرده بود که دورمش خان کسی را نگذارد تا رخصت آن حضرت نشود. (عالم آرای صفوی، ۱۳۶۳: ۱۲۸)

در این دوره برخی از شاهزادگان صفوی و بزرگان و علمی مذهبی بنا به وصیت و یا بنا به صلاحدید مقامات دولت صفوی، در جوار حرم مطهر امیرالمؤمنین علیه السلام مدفون می شدند؛ از جمله این افراد می توان به خلیفه سلطان وزیر شاه عباس دوم اشاره کرد که واله قزوینی اصفهانی در کتاب خود با عنوان ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم به آن اشاره کرده است (واله قزوینی، ۱۳۸۲: ۵۲۳)؛ همچنین محمدباقر میرداماد نیز که در عصر شاه صفی وفات کرد در حرم حضرت علی علیه السلام به خاک سپرده شد (حسینی تفرشی، ۱۳۸۸: ۵۵).

همچنین در تاریخ نگاری عصر صفوی به ساخت و سازها و ایجاد امکانات رفاهی در محوطه بارگاه مطهر رضوی و محدوده شهر نجف اشاره شده است که برای نمونه می توان به اقدامات شاه اسماعیل در این زمینه اشاره کرد که مؤلف تاریخ ایلچی نظام شاه آن را این گونه شرح می دهد:

در تعمیر عتبات جنت آیات نهایت سعی به ظهور رسانید و جهت زینت و ترویج مشاهد علیه قنادیل طلا و نقره و فرش های لایق و صنایع عالی و تعیین حفاظ و مؤذنان خوش آواز و خدام پاکسیرت ترتیب داد و از برای ترویج و تنسیق مهم آنجا بعضی از محال عراق عرب را بر آن آستانه های منور مطهر، مسلم داشت و به حفر نهری عظیم فرمان داد که از رود فرات به نجف امیرالمؤمنین علی مرتضی علیه التحیه و الثنا آب بردند. (خورشاه بن قبادالحسینی، ۱۳۷۹: ۳۶)

اسماعیل حتی قبل از تأسیس حکومت صفوی، قرآنی را که خودش کتابت کرده بود بنا به نوشته مؤلف جواهرالانخبار به آستان مقدس امیرالمؤمنین علیه السلام اهدا کرد: «شاه اسماعیل خوابی دید که مصحف می نویسد. بعد از آنکه بیدار شد آغاز نوشتن کرد، چون به اتمام رسید از گیلان به عزم جهانگیری بیرون رفت و مصحف را بر سر قبر امام علی بن ابی طالب علیه السلام فرستاد.» (بوداق منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۱۱۲).

شاه عباس هم گنبد حرم امیرالمؤمنین علیه السلام را مطلا نمود و همانند سایر اماکن مذهبی شیعی عصر صفوی، برای بارگاه مطهر حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام اموال زیادی وقف نمود که ولی قلی شاملو در قصص الخاقانی موارد این وقف را به این صورت می داند. شاه عباس:

جمع جواهر و مرصع آلات و نقره آلات خود را بر مرقد مقدس و مشهد مطهر حضرت امیرالمؤمنین و امام المتقین و سید الوصیین سلام الله علیه و آله و اولاده الائمه المعصومین که از آن چهار قبه مرصع ساخته، بر ضریح منور نصب شود و طلاآلات را خود به نفس نفیس ان شاء الله تعالی به زیات آن عتبه عرش مرتبه مشرف گردد و گنبد اشرف اقدس را از آن مطلا سازد و اگر

پادشاه وقت یکدانه از آن جواهر یا یک منقال از آن طلا یا نقره تصرف نماید، خون آن حضرت را خورده باشد وقف نمودند. (شاملو، ۱۳۷۱: ۱۹۴)

اما یکی از پادشاهانی که بیشترین کارهای عمرانی را در نجف اشرف و بارگاه مطهر حضرت علی علیه السلام انجام داد، شاه صفی، یکی از خونریزترین چهره‌های تاریخ ایران اسلامی بوده است. ذکر اخبار مربوط به این اقدامات در کتاب *تاریخ شاه صفی*، اثر حسینی تفرشی آمده است.

عزم اقبال بر آن مصمم گشت که تعمیر مشهد مقدس معلی، حضرت امام الثقلین و اب‌الحسین و زین‌المشهدین علی بن ابی‌طالب - صلوات الله علیه - را پیش دید افزونی دولت روز افزون ساخته، گنبد مبارک سپهررتبه را مقرر داشتند که عمارتی سپهراساس ابداع کنند که آرایش ربع مسکون و زیوربخش جهان بوقلمون گردد و آب فرات را آورده داخل نجف اشرف - علی ساکنها صلوات الله الف - سازند» دستور شاه صفی: «چون دستور مکرم با سایر استادان هنرور از دارالسلطنه اصفهان - حفت بالامن و الامان - متوجه آن صوب مقدس شدند، شبکه فولاد جوهردار که نواب عرش آشیانی به ساختن او موفق گشته بودند و در عهد دولت بری از وصامت نقصان پیرایه پیرای دهر الی آخرالزمان تمام شده بود، مصحوب ایشان بر قطار اشتران بار ساخته، روانه نمودند که بر دور شبکه نقره آن را نصب نمایند. (حسینی تفرشی، ۱۳۸۸: ۷۳-۷۵)

حسینی تفرشی پس از ذکر اقدامات شاه صفی در نجف و حرم مطهر حضرت علی علیه السلام، به ذکر دو واقعه اعجاز آمیز می‌پردازد که در ذیل به یک مورد از آنها اشاره می‌شود:

از خواص اعجاز ارجمند حضرت امام‌الخاقین که در ایام تعمیر گنبد مقدس به ظهور رسیده، آنکه صحرای پرپهنای نجف اشرف تمام ریگ و سنگ‌ریزه است. استادکاران و معماران دقیق‌الاذهان را احتیاج می‌شود به سنگ مرمر که در آن آستانه مقدسه کار فرمایند و در کنکاش فرو رفته که کان این چنین سنگی در این حوالی و حواشی نیست که در این اثناء یک شخصی آمده، می‌گوید که در جوار نجف اشرف کان سنگ مرمر پیدا می‌شود. (همان: ۷۵)

همچنین مؤلف *خلاصه‌السییر* نیز اقدامات شاه صفی در نجف را به این صورت شرح می‌دهد:

آن صحن بهشت‌لقا را به حلیه عمارت آرایش داده، بنایی بنیاد نهاد که صفای صفة ایوانش از صفای عقیدت بانی حکایت می‌کند و رسوخ قواعد بنیانش از رسوخ اعتقاد پاک امر نشان می‌دهد، شرفات قدر رفیعش سر سوی افلاک کشیده و چون مراقی جاه بلند خیالش سده منبع آن به اعیان نجوم دعوی مساوات کرده، فروغ صفای صفه‌اش پرده نور بر آیینة سپهر انداخته و از انوار سقف عالیش ماه استعاره روشنایی نموده. (ابن خواجگی اصفهانی، ۱۳۶۸: ۱۳۰)

۲-۶. استمداد از امیرالمؤمنین علیه السلام

توسّل به ائمه معصومین علیهم السلام و استمداد از ایشان، از جمله امور رایج در عصر صفوی بوده است که از نگاه تاریخ نگاران این دوره به دور نمانده و در خلال ذکر وقایع مختلف، به آنها اشاره شده است. بخش اعظم این توسّلات مربوط به پادشاهان صفوی بوده و بخشی نیز به استمدادها و توسّلات سایرین اختصاص دارد. در بین امامان علیهم السلام نیز حضرت علی علیه السلام مرکز اصلی توجهات در این امور بوده است و پس از ایشان امام رضا علیه السلام کانون اظهار نیازها و یاری جویی ها در تاریخ نگاری دوره صفوی می باشند. پاسخی که شاه اسماعیل به فرستاده سلطان سلیم عثمانی در آستانه جنگ چالدران داد یکی از نمونه هایی است که به روشنی، میزان اتکای شاه اسماعیل به یاری حضرت علی علیه السلام را نشان می دهد:

چون سلطان سلیم در صحرای چالدران فرود آمد، روز دیگر الجی فرستاد به خدمت شهریار عالی گهر که: مرا گمان این بود که هنوز من داخل الکاء ایران نشده باشم که تو به جانب عراق فرار نموده باشی. بارک الله! رحمت باد که در برابر ایستاده ای! حال بفرمایید که ما با شما به چه قسم جنگ کنیم؟ به هر طریق که می فرماید آنچه جنگ کنیم. چون نواب اشرف این سخن را شنید، خنده ای زد و در جواب فرمودند که برو به سلطان سلیم بگو که اگر مرا قوت و زور و بازوی نیست و نمی توانم در برابر سپاه تو در آیم، اما من به زور و بازوی و قوت دست ولایت خیرگیر خیرگشای، اسدالله الغالب، غالب کل غالب، مظهرالعجایب، و پیغمبر را نایب و امام مشارق و المغرب، شاه مردان، شیر یزدان، ولی سبحان، داماد رسول آخرالزمان، نور شمس و القمر، روشنایی دیده اهل نظر، کدخدای ملک داد، حیدر صفدر دلاور، امیرالمؤمنین حیدر علی بن ابی طالب علیه السلام با این هیجده هزار کس که با خود برداشته ام و در برابر نهصد هزار کس تو ایستاده ام. (عالم آرای صفوی، ۱۳۶۳: ۴۸۹)

نویسنده کتاب *جواهر الاخبار* هم خبری در مورد طلب کمک شاه اسماعیل از حضرت علی علیه السلام در شرایط بحرانی را به این صورت بازگو می کند:

در حدود همدان به هم رسیدند و دوازده هزار کس شاه دین پرور سان داد و ترکمانان را پنجاه هزار کس بود و با اردو و خیل و حشم بودند و شاه غازی اصلاً ملاحظه کم و بیش نکرد. دست توکل و توسّل به حیل المتین زده، از علی بن ابی طالب علیه السلام مدد می خواست. (بوداق منشی قزوینی، ۱۳۷۸: ۱۲۰)

اما یکی از جلوه های تأثیرگذار توسّل و اعتماد به حضرت علی علیه السلام در تاریخ نگاری صفوی، در نامه شاه طهماسب به القاس میرزا که به او خیانت کرده و به دربار عثمانی فرار کرده بود، دیده می شود. شاه طهماسب در جواب نامه سرمستانه القاس میرزا نوشت:

اگر تو را این نقد دادند، مرا نیز در درون خزانه دل نقدی هست که هم در دنیا و هم در عقبی به کار می‌آید و آن نقد محبت امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب است، ببینم که نقد تو به تو زیاده فایده خواهد داد یا نقد من به من؟ ظاهر است که آقای من نزد حق سبحانه و تعالی از آقای تو عزیزتر و مکرم‌تر است. کی خواهد گذاشت که من به حالی گرفتار شوم که تو مرا از ده هزار راویه بترسانی؟ من غلام آن امامم که حق جلّ و علا در شأن او این آیات فرستاده (به پنج آیه درباره شأن امیرالمؤمنین علیه السلام اشاره می‌کند) سپس می‌نویسد که صد هزاران هزار تشنه لب مثل آقای تو در روز قیامت بر لب حوض کوثر از آقای من آب خواهند طلبید و او به هر کس که لایق داند آب خواهد داد. آن حضرت به ید ولایت در از حصار خیبر برکند. من تو را به این چنین آقایی حواله کرده‌ام، تو هم مرا به آقای خود حواله کن تا بنگریم که آقایان ما چه کار می‌کنند. (خورشاه بن قبادالحسینی، ۱۳۷۹: ۱۶۵ - ۱۶۷)

همان‌طور که گفته شد به‌جز پادشاهان صفوی، تاریخ‌نگاران این دوره از توسّل و استمدادهای برخی از بزرگان حکومت و شاهزادگان صفوی نیز در کتاب‌هایشان اخباری نقل کرده‌اند. غزالی اغلی یکی از افرادی است که بعدها شیعه شده بود و در کتاب *عالم آرای صفوی* به مناجات او و استمداد از حضرت علی علیه‌السلام اشاره شده است:

کنار آب درنا گردیده بودند اما اول بهار و آب نهایت بسیاری و جسر را سپاه روم بریده و کشتی را مانع گردیده برده بودند و ممکن از آب گذشتن نبوده، غزالی اغلی به مناجات به درگاه قاضی‌الحاجات درآمده، استعانت از حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام و او جاق شیخ صفی طلب نموده تا آب قدری کم شود. (عالم‌آرای صفوی، ۱۳۶۳: ۵۶۸)

همچنین جریان طلب فرزند در کنار مضعج شریف امیرالمؤمنین علیه‌السلام توسط تاجلویبگم، همسر شاه اسماعیل، از دیگر اشارات تاریخ‌نگاران صفوی به این موضوع می‌باشد که بنا به نوشته مؤلف *عالم‌آرای صفوی*، سریعاً نیز مورد اجابت واقع شده است. «در اندرون روضه، از حضرت امیرالمؤمنین علیه‌السلام استدعای فرزند نمود. دعای بیگم مستجاب گردیده، آثار حمل بر او ظاهر شد.» (همان: ۱۶۴).

مؤلف ناشناخته کتاب *عالم‌آرای شاه‌طهماسب* هم در مورد ندای «یا علی» حسام‌بیک در جنگ با ازبک‌ها می‌نویسد: «جمعی از بهادران ازبک به حوالی شهر تاختند و در آنجا قشون ازبک صف کشیدند و سر راه بر حسام‌بیک دلاور گرفتند و آن نامدار «یا علی» می‌گفت و به ضرب شمشیر آبدار خیل سپاه ازبک را برکند.» (عالم‌آرای شاه‌طهماسب، ۱۳۷۰: ۳۸) ولی قلی بن داودقلی شاملو هم در ارتباط با یاری رساندن امیرالمؤمنین علیه‌السلام مطلبی جالب توجه در کتاب خود، *قصص الخاقانی* نوشته که ذکر آن مطلب در اینجا خالی از لطف نیست.

آری هر صاحب شعوری که به دام دماغ خاطر فیض مظاهرش در نشأه شراب ناب هوشیاری رسا و ایاغ دل شجاعت منزلش در بزم جرئت سرشار باده هیجا باشد، بلا تأمل ساقی کوثر در همه حال جام ملامال اقبال در بزم جدال به کف همتش می دهد و هر سیاه مست مغروری که همیشه شیشه اندیشه اش از عرق شکر خالی و کاسه سر بی خردش از کیف سودا دای بوزه هر روزه پر باشد، بلا شک امیر بی نظیر مجلس دوران در هنگامه کار پیکار، قرابه آمال آن بدسگال را بر سنگ شکست زند. (شاملو، ۱۳۷۱: ۴۶۴ و ۴۶۵)

به عنوان نکته پایانی، به سخن وحید قزوینی در کتاب *عباس نامه* در مورد عدم نیاز به برهان و دلیل برای اثبات فحوای عبارت «با آل علی هر که در افتاد بر افتاد» که در دوران صفویه کاربرد فراوانی داشته است اشاره می شود. به اعتقاد نویسنده کتاب *عباس نامه*:

هر چند اثبات مضمون صدق مشحون «با آل علی هر که در افتاد بر افتاد» محتاج به بینه و برهان نیست اما کارکنان قدر و قضا و مدبران امور ارض و سما از وقوع امور هر روز اقامت بینه مجدد بر ثبوت این مدعا می نمایند و به مفتاح میل جواهر سرمه بینش قفل ابصار اهل شکوک و شبهات را می گشایند. (وحید قزوینی، ۱۳۲۹: ۲۳۱)

۳. نتیجه گیری

تئوکراسی که صفویان تأسیس کرده بودند برای مشروعیت هر چه بیشتر، نیازمند معرفی این خاندان به عنوان سردمداران مذهبی بود که تبلیغ آن را برعهده داشتند. تاریخ نگاران دوره صفوی یکی از ارکان تأثیرگذار در شناساندن نیات و باورهای مذهبی صفویان بوده اند. این مورخان که همانند خود صفویان به مذهب تشیع اثناعشری گرایش زیادی داشتند با روش های متنوعی در نوشته های خود مرام و مسلک خاندان صفوی را مورد تأیید قرار داده، از اقدامات آنها در بسط تشیع حمایت می کردند. لازم به ذکر است وقتی می گوئیم صفویان به مذهب تشیع اعتقاد فراوانی داشتند به معنی بیان این مطلب نیست که آنها در عمل به احکام این مذهب نیز همان تقید و علاقه را که در بُعد تبلیغ آن داشتند، از خود نشان می دادند، اما می توان گفت که تمامی پادشاهان صفوی خود را ملزم به حمایت از مذهب تشیع می دانستند و در بین آنها شاه طهماسب و سلطان حسین علاوه بر دارا بودن این ویژگی به احکام دینی نیز پایبندی نشان می دادند.

در دوره صفوی تاریخ نگاران با نگارش مطالبی درخصوص اهل بیت علیهم السلام و به طور خاص، امیرالمؤمنین علیه السلام، بدون اینکه سبک جدیدی نسبت به دوره های قبل از خود ایجاد کنند، با همان رویه سابق اما با رنگ و بویی مذهبی آثاری از خود بر جای گذاشتند که توجه به گسترش فرهنگ شیعی در آنها موج می زد.

تاریخ‌نگاران دوره صفوی نگاه ویژه‌ای به تبیین جایگاه امیرالمؤمنین علیه‌السلام در آثار خود داشته‌اند. این تمرکز بر ذکر نام امیرالمؤمنین علیه‌السلام در قالب تلاش برای تبیین منزلت حضرت علی علیه‌السلام، ذکر رؤیاهای و مکاشفه‌ها، توسل و استمداد، معرفی خاندان صفوی به عنوان افرادی که از نسل امیرالمؤمنین علیه‌السلام هستند و اخبار پیرامون بارگاه مطهر علوی صورت می‌پذیرفت.

با توجه به تعلق خاطر به حضرت علی علیه‌السلام و الگوبودن مرام و روش اخلاقی حضرت که حلقه ارتباطی بین تشیع و تصوف بوده، اظهارداشتن ارتباط با مظهر شجاعت و معنویت، می‌توانست وضعیت را بیش از پیش برای صفویان در آغاز کار مساعد سازد. ذکر بیش‌ترین ارتباط معنوی با حضرت علی علیه‌السلام در تاریخ‌نگاری صفوی مربوط به دوره شاه‌اسماعیل و شاه‌طهماسب می‌شود و بعدها با حضور فقهای شیعه در رأس امور مذهبی و تقابل آنها با صوفی‌گری که از همان دوره شاه‌اسماعیل آغاز و در دوره شاه‌طهماسب به اوج خود رسید، عقلائی و عمل‌گرایی در دین، جای رؤیاپردازی و توجه به عناصر فرابشری را گرفت.

کتابنامه

- آرام، محمدباقر. (۱۳۸۶). *اندیشه تاریخی نگاری عصر صفوی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- ابن خواجگی اصفهانی، محمدمعصوم. (۱۳۶۸). *خلاصه‌السیور*. تهران: انتشارات علمی.
- افوشته‌ای نظنری، محمود بن هدایت الله. (۱۳۷۳). *تقاوه الاثار فی ذکر الاخیار*. به اهتمام احسان اشراقی. چ دوم. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- امینی هروی، امیر صدرالدین ابراهیم. (۱۳۸۳). *فتوحات شاهلی*. تصحیح محمدرضا نصیری. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- بازرگان ونیزی. (۱۳۴۹). *سفرنامه‌های ونیزیان در ایران (شش سفرنامه)*. ترجمه منوچهر امیری. تهران: انتشارات خوارزمی.
- بوداق منشی قزوینی. (۱۳۷۸). *جواهر الاخبار*. تصحیح محسن بهرام‌نژاد. تهران: نشر میراث مکتوب.
- ترکمان، اسکندر بیگ. (۱۳۵۰). *تاریخ عالم آرای عباسی*. تهران: انتشارات امیرکبیر.
- حسینی استرآبادی، سیدحسن بن مرتضی. (۱۳۶۴). *از شیخ صفی تا شاه صفی*. به اهتمام احسان اشراقی. تهران: انتشارات علمی.
- حسینی تفرشی، ابوالمفاخر بن فضل الله. (۱۳۸۸). *تاریخ شاه صفی*. التصحیح محسن بهرام‌نژاد. تهران: میراث مکتوب.

۲۴۶ / سیمای امیرالمؤمنین علیه السلام در تاریخ نگاری...

- خواندمیر. (۱۳۸۰). **تاریخ حبیب السیر**. تصحیح زیر نظر محمد دبیرسیاقی. چ چهارم: بی‌جا: انتشارات خیام.
- خورشاه بن قبادالحسنی. (۱۳۷۹). **تاریخ ایلیچی نظام شاه**. تصحیح محمدرضا نصیری و کوئیچی هانه دا. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- روز بهان خنجی، فضل‌الله. (۱۳۴۱). **مهمان‌نامه بخارا**. به اهتمام منوچهر ستوده. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- روملو، حسن بیگ. (۱۳۵۷). **احسن التواریخ**. تصحیح عبدالحسین نوایی. تهران: انتشارات بابک.
- شاه‌اسماعیل اول صفوی. (بی‌تا). **شاه‌اسماعیل صفوی خطایی**. به کوشش رسول اسماعیل‌زاده، بی‌جا: انتشارات الهدی.
- شاه‌طهماسب صفوی. (۱۳۶۳). **تذکره شاه‌طهماسب**. چ دوم. تهران: انتشارات شرق.
- طهرانی، محمدشفیع. (۱۳۶۳). **مرآت واردات**. تصحیح منصور صفت‌گل. تهران: میراث مکتوب.
- **عالم‌آرای شاه‌طهماسب**. (۱۳۷۰). به کوشش ایرج افشار بی‌جا: انتشارات دنیای کتاب.
- **عالم‌آرای صفوی**. (۱۳۶۳). به کوشش یدالله شکری چ دوم تهران: انتشارات اطلاعات.
- غفاری قزوینی، قاضی‌احمد. (۱۳۴۳). **تاریخ جهان‌آرا**. تهران: نشر کتاب‌فروشی حافظ.
- قاسمی حسینی گنابادی. (۱۳۸۷). **شاه‌اسماعیل‌نامه**. تصحیح جعفر شجاع کیهانی. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- قاضی‌احمد قمی. (۱۳۵۹). **خلاصه التواریخ**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- لاری شیرازی متخلص به فتوحی، روح‌الله. (۱۳۸۹). **شرفنامه**. تصحیح محمدباقر وثوقی. تهران: نشر کتابخانه؛ موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.
- ملا جلال‌الدین منجم. (۱۳۶۶). **تاریخ عباسی یا روزنامه ملاجلال**. به کوشش سیف‌الله وحیدنیا. بی‌جا: انتشارات وحید.
- میرزا محمدمعصوم، (۱۳۵۰). **تاریخ سلاطین صفویه**. به اهتمام سید امیر حسن عابدی. تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران.
- نظام‌الدین علی شیرازی (سیاقی نظام). (۱۳۹۳). **فتوحات همایون**. تصحیح حسن زندیه. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- واله قزوینی اصفهانی، محمدیوسف. (۱۳۸۲). **ایران در زمان شاه صفی و شاه عباس دوم (حدیقه ششم و هفتم از روضه هشتم خلد برین)**. تصحیح محمدرضا نصیری. چ دوم. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- واصفی، زین‌الدین محمود، (۱۳۴۹). **بدایع الوقایع**. تصحیح الکساندر بلدروف. بی‌جا، بی‌نا.

- وحید قزوینی، محمدطاهر. (۱۳۲۹). *عباس نامه*. تصحیح ابراهیم دهگان. اراک: نشر کتابفروشی داودی.
- ولی قلی بن داودقلی شاملو. (۱۳۷۱). *قصص الخاقانی*. تصحیح سیدحسن سادات ناصری. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی